

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2018.47>

Chryścianizacja „Młodszej Europy”, red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Matla, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: seria Historia nr 228, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017, ss. 318, ISBN 978-83-232-3074-8, ISSN 0554-8217.

Publikacja zatytułowana *Chryścianizacja „Młodszej Europy”* jest drugą częścią z planowanych trzech tomów poświęconych ekspansji chrześcijaństwa w Europie. W 2014 r. ukazał się tom pierwszy pt. *Chryścianizacja Europy. Kościół na przełomie I i II tysiąclecia*, będący owocem konferencji zorganizowanej w tym samym roku. Na nadchodzące lata planowana jest publikacja trzeciej i ostatniej części zbierającej rezultaty obrad konferencji na temat chrztu Mieszka I, przeprowadzonej w dniach 21–23 IX 2016 r. Seria konferencji i publikacji zyskała finansowanie z funduszu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (NPRH). Zamiarem wskazywanym przez pomysłodawców i realizatorów tego projektu, trójstopniowo rozpatrującego proces chrystianizacji Europy, było poszerzone spojrzenie na wydarzenia z drugiej połowy X w., zwłaszcza na chrzest Mieszka I, obiegowo określane jako „chrzest Polski”, upamiętniany uroczystością w 2016 r. z racji 1050 rocznicy.

W ramach owego poszerzenia perspektywy zebrano 15 tekstów omawiających różnie ujmowane procesy chrystianizacyjne w kolejnych regionach „Młodszej Europy” w ujęciu zaproponowanym przez Jerzego Kłoczowskiego, czyli Europy Środkowej, Wschodniej i Północnej. Jeden z artykułów dotyczy również Słowian południowych (bałkańskich), którzy pojawili się na obszarach dawniej wchodzących przecież w skład Cesarstwa Rzymskiego. Z tego też względu uwagę we *Wstępie*, jakoby „Młodsza Europa” ujmowana w publikacji miała obejmować „terytorium które kształtowało nowe byty państwowe i wchodziło do nowego kręgu kulturowego poza granicami dawnego *Imperium Romanum*”¹, lepiej byłoby sformułować bardziej precyzyjnie. Tę uwagę można zresztą odnieść też do poruszanych w jednym z artykułów Węgier, których zachodnia część (Panonia) należała wszak do Cesarstwa.

Zawartość tomu podzielono na dwie części: pierwsza, w zamyśle redaktorów, miała grupować artykuły prezentujące przebieg chrystianizacji w kolejnych regionach, głównie na bazie źródeł pisanych, niekiedy również archeologicznych, oraz często obszernej już literatury przedmiotu. W drugiej części, wydawać by się mogło, bardziej problemowej, zebrano rozważania na temat ideologii krucjatowej, doktryn misyjnych czy recepcji chrześcijaństwa.

¹ *Wstęp*, [in:] *Chryścianizacja „Młodszej Europy”*, red. Józef DOBOSZ, Jerzy STRZELCZYK, Marzena MATLA, Poznań 2017, s. 11.

Tom otwiera artykuł Romana Michałowskiego, poświęcony chrystianizacji Saksonii. Autor zwraca uwagę na stopniowość przyjmowania wiary chrześcijańskiej na poziomie społecznym, kreśli postacie osób zaangażowanych w dzieło krzewienia nowej wiary pośród Sasów – zwłaszcza, co oczywiste, Karola Wielkiego – oraz analizuje dwa teksty hagiograficzne, na podstawie których rekonstruuje postawy Sasów wobec nowo zaszczipionego chrześcijaństwa. Zainteresowanych tematem konwersji i chrystianizacji Sasów można odesłać również do podobnych rozważań, m.in. na podstawie źródeł hagiograficznych (ale nie tylko), jakie prowadziła ostatnio Ingrid Rembold z Cambridge. W grudniu 2017 r. opublikowała ona książkę *Conquest and Christianization. Saxony and the Carolingian World, 772–888*, dochodząc do podobnych wniosków na temat ewentualnych pozostałości pogaństwa pośród Sasów².

Drugi z tekstów, *Chryścianizacja Skandynawii* autorstwa Jakuba Morawca, składa się z dwóch części, których tematyka ilustruje zainteresowania badawcze autora. W pierwszej części zaprezentowano przebieg chrystianizacji Skandynawii od IX do XI w., wyjaśniono przyczynę zainteresowania Karolingów chrystianizacją Europy Północnej oraz opisano walki związane z wprowadzeniem chrześcijaństwa w Norwegii w czasach Olafa Tryggvasona i Olafa Haraldsona. Druga część poświęcona jest opisiowi śladów konwersji na chrześcijaństwo w formie poezji skaldycznej (tzw. strofy konwersyjne Hallfreða Ottardona i wiersz *Sonatorrek* Egila Skallagrímssona) i kamieni runicznych (m.in. kamień z Dynna, kamień z Frösö). Na uwagę zasługuje tu klarowne wyjaśnienie zaangażowania Kanuta Wielkiego w rozwój kultu Olafa Świętego, który był wszak jego rywalem w walce o władzę w Norwegii.

Artykuł Krzysztofa Poleka podejmuje interesującą kwestię chrystianizacji Moraw i Słowacji przed misją Cyryla i Metodego. Autora można uznać za eksperta w temacie – na ten temat publikował już w latach dziewięćdziesiątych XX w., obecnie prowadzi zaś badania nad „Historią i kulturą dawnych Słowian (do końca XVIII wieku)” w ramach grantu NPRH. W tekście Krzysztof Polek prezentuje przede wszystkim aktualną dyskusję nad zagadnieniami takimi jak działalność misyjna biskupstw Salzburga i Passawy, możliwe interpretacje pochówków szkieletowych na obszarze Moraw i Słowacji oraz stan badań nad zróżnicowaniem stylów architektonicznych budowli sakralnych na wskazanych terenach. Nawiązując do pokrewnego tematycznie artykułu tego autora z 1993 r., zauważyć można dość poważną w skutkach różnicę w interpretacji treści źródła *Conventus episcoporum ad ripas Danubii* odnoszącą się do problemu ponownego chrztu tych, którzy uzyskali go w sposób nieprawidłowy. O ile w wydanym wcześniej tekście autor podał: „Wskazują na to fragmenty uchwał, nakazujące p o n o w n y chrzest wszystkich tych, którzy sakrament ten otrzymali z rąk duchownych, określonych mianem niewykształconych oraz bez uczynienia wyznania wiary”³,

² Ingrid REMBOLD, *Conquest and Christianization. Saxony and the Carolingian World, 772–888*, Cambridge 2017, s. 203.

³ Krzysztof POLEK, *Wkład duchownych „z Niemiec” w chrystianizację Moraw i zachodniej Słowacji w okresie przedcyrylomethodiańskim*, [in:] *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Jacek CHROBACZYŃSKI, Andrzej JURECZKO, Michał ŚLIWA, Kraków 1993, s. 326

odnosząc się do źródła w przypisie, to w nowej publikacji temu przeczy, przywołując to samo źródło⁴. Autor szczególnie rozwinął również poglądy w stosunku do cytowanego artykułu z 1993 r. w sprawie wspomnianych możliwości pozareligijnej motywacji stojącej za upowszechnieniem się pochówków szkieletowych na Morawach i Słowacji⁵.

Marzena Matla w artykule pt. *Chryścianizacja Czech* rozpatruje chryścianizację jako czynnik oddziałujący na proces konsolidacji władzy przez dynastię i budowy ponadplemiennego państwa. Analizując źródła pisane i archeologiczne oraz sięgając po bogatą literaturę przedmiotu, autorka kreśli sylwetki kolejnych Przemyslidów, którzy stanęli przed decyzją o konwersji na chrześcijaństwo, opisuje zwłaszcza polityczne konsekwencje podjętego wyboru oraz rozwój administracji kościelnej w Czechach. Warto odnotować również, że w artykule zaanonsowano krótko problem sceptycznie traktowanej przy obecnym stanie badań kontynuacji chrześcijaństwa na terenie Moraw po upadku państwa wielkomorawskiego.

Anglojęzyczny tekst w tomie dotyczy chryścianizacji Węgier. Jego autor, Gábor Barabás, skupił się szczególnie na rozwoju struktur kościelnych, nieco kosztem *clou* sformułowanego tematu, jakim miała być chryścianizacja. Artykuł jest wyjątkiem w tomie pod względem wykorzystania map (s. 123, 126 i 128); szkoda tylko, że mapy nie zostały podpisane.

Chryścianizację Słowian południowych w tomie opracował Zdzisław Pentek. Tekst jest bardzo dobrze ustrukturyzowany i wskazuje na najistotniejsze, wręcz podstawowe wątki w tym zagadnieniu, które historykom niełatwo rekonstruować z powodu – jak zauważył autor – skąpych zasobów źródłowych. Podobnie jak w artykule na temat Czech, również i tu opisano, jak chryścianizacja wpisywała się w doraźną politykę danej grupy. Sformułowane w artykule wnioski wskazują na podobne jak w Europie Środkowej i Wschodniej mechanizmy i powody przyjmowania nowej wiary.

Kolejny tekst, *Chryścianizacja ludów stepowych Europy Wschodniej*, ma dwuczęściową strukturę. W części pierwszej autor, Jarosław Dudek, opisuje uwarunkowania polityczne obszaru wschodnioeuropejskich stepów oraz stosunek chrześcijańskiej Europy do zamieszkujących ten obszar ludów. W części drugiej autor omawia pojedyncze misje chrześcijańskie, stosunek pogańskich władców do chrześcijan oraz funkcjonowanie chrześcijańskich enklaw na pogańskim terytorium. Zarzut, jaki można sformułować odnośnie do tego tekstu, to nieco nazbyt rozległe ramy czasowe (IV–XIV w.). Również z uwagi na to, że autor za cel postawił sobie zilustrowanie chryścianizacji u wszystkich grup koczowniczych – ludów tureckich, irańskich i mongolskich, artykuł cechuje się dużą ogólnością ujmowanych wątków. Tekst zapewne wiele by zyskał, gdyby ograniczono jego zakres chronologiczny bądź do jednego organizmu państwowego, np. Złotej Ordy lub państwa Chazarów.

Dla odmiany, jednym z najbardziej wnikliwych i szczegółowych jest tekst autorstwa Karola Kollingera, poświęcony analizie islandzkich przekazów o pobycie Ołafa Tryggvasona na Rusi i związkowi tej obecności z chryścianizującym Ruś po 980 r.

⁴ Idem, *Chryścianizacja Moraw i Słowacji w okresie przedcyrylometodiańskim*, [in:] *Chryścianizacja „Młodszej Europy”*, s. 55–84.

⁵ Por. idem, *Wkład duchownych „z Niemiec”*, s. 324.

Włodzimierzem Świątosławicem. Autor stawia tezę, że przekaz poświęcony przybyciu Olafa jest jak najbardziej historyczny; wyraża jednak wątpliwości co do oceny znaczenia odegranej przezeń roli. Warto odnotować, że według Karola Kollingera najstarszy przekaz na ten temat, saga Odda Snorrasona, bliższa jest europejskiemu gatunkowi *gesta* niż islandzkim sagom historycznym.

Dwa kolejne artykuły, pierwszy autorstwa Jarosława Nikodema oraz drugi napisany przez Dariusza von Güttner-Sporzyńskiego, choć znajdują się w oddzielnych częściach tomu, poruszają bardzo podobne kwestie, mianowicie ekspansję chrześcijaństwa na terenach nadbałtyckich. Jarosław Nikodem zwięźle prześledził pierwsze misje na terenach dzisiejszej Łotwy i Estonii, dużo uwagi poświęcił z kolei Litwie za panowania Mendoga. Dariusz von Güttner-Sporzyński, opierając się na literaturze przedmiotu, wskazał podstawowe cechy wyróżniające krucjaty północne, następnie zaś zilustrował wyprawy przeciwko Słowianom połabskim, Pomorzanom i Prusom oraz – podobnie jak Jarosław Nikodem – Estonię i Liwom. Z uwagi na mnogość opracowań poświęconych obydwu tematom oraz szerokie zakresy terytorialne obranych jako punkt do dyskusji autorzy zmuszeni byli ograniczyć opis procesów chrystianizacji w poszczególnych regionach do minimum i uogólnić – dotyczy to zwłaszcza drugiego z artykułów, który zresztą mógłby równie dobrze zostać włączony do pierwszej, „faktograficznej” części tomu.

Drugi artykuł z drugiej części publikacji, autorstwa Miłosza Sosnowskiego, otrzymał tytuł *Strategia misyjna ad gentes na łacińskim Zachodzie – strategię i rozwiązania*. Autor rozpatruje tu problem misji, prowadzonych głównie przez mnichów, pośród ludów pogańskich, korzystając z licznych przekazów źródłowych i niekiedy zaprzęgając do argumentacji metody stosowane w innych dyscyplinach naukowych (socjologicznych). Kluczowym problemem, jaki stawia przed sobą M. Sosnowski, jest kwestia tego, na ile mnisi podczas misji chrystianizacyjnych pozostawali wierni doktrynie chrześcijańskiej, a na ile otwarci byli na możliwość dostosowywania sposobu prowadzenia ewangelizacji do poziomu i oczekiwań społeczeństw, wśród których przyszło im działać. Temat ten jest skomplikowany, nie istniało bowiem, jak zauważył autor, jedno, „czyste chrześcijaństwo”, do którego można by odnosić nauczanie misjonarzy. Miłosz Sosnowski wskazuje również na efekty różnych strategii misyjnych stosowane na przestrzeni wieków w wybranych regionach Europy łacińskiej, a także na wpływ ruchu misyjnego na przemianę w doktrynie chrześcijańskiej (mowa tu zwłaszcza o kwestii katechumenatu).

Podobnej problematyce poświęcony został tekst pt. *Doktryna i praktyka misyjna Kościoła na Wschodzie w IV–XII wieku* przygotowany przez Macieja Salamona. Artykuł ten świetnie koresponduje z poprzednim tekstem o strategiach misyjnych w Europie łacińskiej, lektura obydwu pozwoli bowiem na dostrzeżenie znamienych różnic w przebiegu i roli misji chrześcijańskich na Wschodzie w stosunku do tych prowadzonych przez Kościół zachodni. W artykule nieco nieproporcjonalnie wiele uwagi poświęcono praktyce misyjnej kosztem doktryny, zapowiadanej wszak w tytule tekstu, lecz należy przyznać, że taka dysproporcja wynika z natury przekazów źródłowych.

Adam Krawiec w artykule pt. *Konsekwencje chrystianizacji dla społeczności i społeczeństw „Młodszej Europy”* prezentuje, w jaki sposób procesy chrystianizacyjne wpłynęły na rozmaite dziedziny życia średniowiecznych ludzi. Zwraca uwagę przede

wszystkim na zmiany w mentalności człowieka spowodowane przyjęciem innego systemu wierzeń i praktyk religijnych, ale też na dalekosiężne zmiany na poziomie społecznym, kulturowym i politycznym. Artykuł porusza wiele tematów, z których część jest zaprezentowana siłą rzeczy dość eseistycznie, by nie powiedzieć skrótowo czy stosunkowo powierzchownie, chociażby rozważania o zmianach w postrzeganiu czasu można by pogłębić o dyskusję nad linearnym postrzeganiem czasu lansowanym przez chrześcijańską wizję dziejów świata. W temacie skutków ekonomicznych można by zwrócić uwagę choćby na ograniczenia, jakie chrześcijaństwo i postanowienia soborów nakładały na praktyki finansowe (lichwa) i na skutki takich ograniczeń.

Do tekstu Andrzeja Pleszyńskiego, zatytułowanego *Postawy i działania europejskich społeczeństw pogańskich w średniowieczu wobec misji chrześcijańskich – zarys problemu*, można sformułować przede wszystkim uwagę odnoszącą się do nazbyt homogenicznego traktowania „religii pogańskiej” jako monolitu. Choć termin „poganie” nadal funkcjonuje w obiegowym użyciu, to analizując reakcje na chrześcijaństwo grup, do których wysyłano misjonarzy, należałoby baczniej przyjrzeć się specyfice wierzeń konkretnych plemion, grup albo wczesnych państw i do tej specyfiki odnieść uchwytne w źródłach postawy i działania wobec chrystianizacji, ponieważ czym innym jest tengryzm ludów stepowych, a czym innym panteon skandynawski; jeden lud pogański posługiwał się pismem, inny nie; różniły się również np. nie tyle może obecnością, co funkcjami warstw kapłańskich; innych przemian mentalnych, akceptując chrześcijaństwo, musiał dokonać politeista, a innych animista⁶. Oddać należy autorowi zwrócenie uwagi na różne reakcje wobec chrześcijaństwa w zależności od ustroju panującego w danym społeczeństwie. W uściśleniu różnic między poszczególnymi odmianami pogańskości pomogłoby z pewnością inne ustrukturyzowanie tekstu.

Tekst zamykający tom autorstwa Marka Cetwińskiego, pt. „*Początki chrześcijaństwa w pamięci historycznej „Młodej Europy”*”, jest oparty na analizie źródeł kronikarskich pod kątem pytania o sposób kształtowania w nich dyskursu na temat chrystianizacji państwa i władcy, którym dana kronika była poświęcona. Autor, analizując zwłaszcza przekazy polskie, czeskie i węgierskie, zwraca uwagę na rozdźwięk między pamięcią zbiorową i tradycją oralną a nowym spojrzeniem na przeszłość i okres chrystianizacyjny, jaki proponowały kroniki, oraz na próby obejścia albo zniwelowania tego rozdźwięku przez kronikarzy. Marek Cetwiński porusza także problem kreowania nowego wizerunku władców i dynastii świeżo ochrzczonych za pomocą utworów literackich, rzeklibyśmy, „chrystianizowania przeszłości” – pod tym względem tekst ciekawie koresponduje z pierwszym tekstem w tomie autorstwa Romana Michałowskiego.

Pod względem technicznym publikacja została przygotowana starannie, poza nielicznymi literówkami (np. „miejsce natężenie” s. 54, „Europejskich monarchów” s. 208), warto może tylko zwrócić uwagę na pojawiające się zwłaszcza u kilku autorów równoważniki zdań, które mogłyby zostać przekształcone w zdania dla płynności narracji. Wymaga podkreślenia, że opublikowany tom udostępniony został na wolnej

⁶ Piotr Cywiński, *Ślady szamanizmu w religijności wczesnośredniowiecznych Prusów*, *Przeгляд Historyczny* 1992, nr 1, s. 87.

licencji w internecie; zaopatrzony jest również w angielski tytuł, wstęp, streszczenia artykułów i spis treści, co zapewne przyczyniło się do jego lepszej widoczności również pośród zagranicznych czytelników.

Mgr Anna Maleszka
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: annam@doktorant.umk.pl
ORCID ID: 0000-0002-2338-6554

